

*Дяков В. С.,
спеціаліст I категорії відділу обліку судових документів управління
забезпечення діяльності судової палати у кримінальних справах
Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ*

ВІДСУТНІСТЬ ДОВЕДЕНОСТІ ФАКТУ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ОБВИНУВАЧЕНИМ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю поняття та юридичного значення відсутності доведеності факту вчинення кримінального правопорушення обвинуваченим за новим кримінальним процесуальним законодавством України. Сформульовано поняття й охарактеризовано правову природу виправдувального вироку. Проаналізовано позиції з піднятого питання провідних українських та зарубіжних вчених.

Ключові слова: виправдувальний вирок, доказування, кримінальне правопорушення, презумпція невинуватості, реформа кримінальної юстиції, суд.

Метою дослідження є розкриття поняття та юридичного значення відсутності доведеності факту вчинення кримінального правопорушення обвинуваченим за чинним українським кримінальним процесуальним законом. Актуальність обраної теми очевидна, враховуючи два фактори: по-перше, з моменту прийняття нового КПК України ні вітчизняні, ні зарубіжні учені в належній мірі комплексно не досліджували поняття та юридичне значення відсутності доведеності факту вчинення кримінального правопорушення обвинуваченим за новим кримінальним процесуальним законом нашої держави, що є неприпустимим. По-друге, на практиці українські слідчі та суди не в повній мірі розуміють поняття «невинуватість» та «доведеність факту вчинення кримінального правопорушення обвинуваченим». В результаті цього, закриваючи кримінальне провадження, й виправдовуючи особу, суди досить часто фактично констатують винуватість особи, яку не було доведено (приміром, «через мізерність доказів особа виправдовується» тощо), що є неприпустимим. Саме тому комплексний підхід до вивчення зазначеного питання зможе вирішити й вказану гостру практичну проблему.

Стан наукового дослідження. Сприятиме досягненню поставленої мети в процесі наукового пошуку звернення до суміжних галузей права, аналіз точок зору спеціалістів, науковців з цього питання (Н. Ахтирська, В. Дрозд, О. Костюченко, Д. Кухнюк, В. Новіков, В. Савіцький, О. Смирнов, М. Стойко, М. Сторожук, О. Татаров, А. Халдєєв), вивчення положень нормативно-правових актів.

Виклад основного матеріалу. В доктрині зазначається, що доведеність чи недоведеність, як підстава винесення процесуальних рішень, передбачає встановлення фактичних даних у конкретних межах, зумовлених рівнем знання, яке має бути досягнуте. Приміром, О. Смирнов зазначає, що кримінально-процесуальна доведеність – це особливий різновид достовірності знання про обставини справи; її досягнення означає: наявний у розпорядженні слідчого практичний досвід, у тому числі й зафіксований у нормах доказового права, надає знання такого ступеня обґрунтованості, котрий дозволяє однозначно зробити висновок про досліджувані обставини не тільки учасникам безпосереднього дослідження доказів, але й усім іншим особам, до яких звернене доказування [1, с. 19].

Пізнання й доведення є взаємозамінними, синонімічними поняттями. М. Стойко вважає, що доведеність є характеристикою достовірного знання обставин справи. В цьому сенсі, на думку вченого, до недоведеності відноситься такий стан доведення, що: 1) відображає лише вірогідний рівень знань (охоплює всі випадки сумніву); 2) вказує на неможливість подальшого доведення (якщо питання по справі не розв'язані і не можуть бути розв'язаними); 3) повинно тягнути за собою припинення провадження чи виправдання [2, с. 15].

Враховуючи зазначене формулювання та дефініції цього поняття, що містяться в доктрині, вважаємо, що коректним буде наступне формулювання: «характеристикою достовірного знання обставин справи» є доведеність факту вчинення кримінального правопорушення обвинуваченим, а доведеність недоведеності такого факту – його відсутності, що виражається у наступному: 1) доведена сукупність фактів є підставою для припущень щодо винуватості обвинуваченого; 2) доведення винуватості обвинуваченого в подальшому неможливе з об'єктивних причин. Таке формулювання буде більш коректним і не двозначним, аніж те, що сформульоване М. Стойко.

Пояснимо логіку, якою ми керуємось у цьому питанні: 1) обвинувачений невинуватий, допоки про таке не буде зазначено у відповідному вирокі суду – він обвинувачений; 2) обвинувачений є винним, якщо на підставі доказів суд дійшов висновку про винуватість обвинуваченого в інкримінованих йому кримінальних правопорушеннях, такий висновок оформлений у відповідному вирокі, який набрав законної сили; 3) обвинувачений виправдовується судом, якщо судом спростовується реальність існування події кримінального правопорушення в дійсності, чи в діяннях обвинуваченого не міститься склад кримінального правопорушення; 4) на відміну від виправдання за відсутності події чи складу кримінального правопорушення, обвинувачений виправдовується судом, якщо: а) подія кримінального правопорушення мала місце в дійсності, в діяннях обвинуваченого знайдено окремі елементи складу кримінального правопорушення, існує сукупність доказів, які вказують на винуватість обвинуваченого, але у всій своїй сукупності вони не можуть дати беззаперечну відповідь про винуватість конкретного обвинуваченого (таку ж думку висловлює О. Татаров, який вказує на те, що закриття провадження при недоведеності участі обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення можливе лише в тому разі, якщо достовірно встановлено, що злочин було вчинено, винесено постанову про притягнення особи як обвинуваченого і їй пред'явлено обвинувачення, але під час досудового слідства з'ясувалося, що зібраних доказів недостатньо для направлення справи до суду, а додаткових доказів зібрати неможливо [3, с. 299]); б) докази обвинувачення та захисту є однаково неспростовними, проте недостатніми для того, щоби суд міг однозначно встановити винуватість особи.

Проте саме така підстава виправдання обвинуваченого і бентежить декотрих вчених. Приміром, М. Сторожук вважає,

що «недоведеність» є терміном із більш широким значенням, аніж «недостатність доказів». Вчений наголошує на тому, що умовно можна поставити запитання: чи доведено в ході розслідування, що особа причетна до вчинення кримінального правопорушення? І в тому разі, коли причетність особи до вчинення такого правопорушення достовірно не встановлена, і в тому, коли достовірно встановлено, що особа не причетна до нього, відповідь буде однаковою: не доведено. При цьому для другого випадку повна відповідь є такою: ні, причетність особи до вчинення злочину не є доведеною, доведеною є не-причетність. Натомість, у формулюванні «недостатність доказів» увага акцентована не на встановленні доведеності чи недоведеності участі особи у вчиненні злочину загалом, а на такій ознаці доказів, як достатність. У цьому формулюванні йдеться саме про докази у множині, тому вбачається, що в ході кримінального провадження зібрані певні докази винуватості особи. Вони є допустимими, належними і достовірними, але у сукупності їх недостатньо для доведення винуватості особи у суді. Тобто, в цій нормі знаходиться відображення лише принцип презумпції невинуватості. Так у суспільстві і навіть серед правників може виникнути враження, що мали місце суб'єктивні причини невстановленості достатніх доказів. Юридичній і фактичній реабілітації особи, стосовно якої закриватиметься кримінальне провадження на цій підставі, це аж ніяк не сприятиме. Тим більше, вважає М. І. Сторожук, що невинуватість особи, непричетність якої до кримінального правопорушення доведено в ході кримінального провадження, несправедливо обґрунтовувати тим, що доказів цієї винуватості недостатньо. Це суперечить принципу об'єктивної істини [4, с. 369]. Так, як зазначає М. І. Сторожук, створюється враження, що очевидна винуватість применшується доказами (*perspicuitas argumentatione elevatur*), а точніше – їх недостатністю. Це прямо суперечить принципу, закладеному в КПК України: всі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи (*in dubio pro reo*), ідею чого відображає вже міцно закріплена в теорії кримінального процесу теза: недоведена винуватість означає доведену невинуватість.

Таким чином, констатація ймовірного знання, що допускає сумніви, про невинуватість особи, суперечить принципу презумпції невинуватості, який приписує вважати передбачувану невинуватість достовірною виключно до набрання обвинувальним вироком законної сили.

В свою чергу О. Ю. Татаров, наголошує на тому, що на практиці трапляються постанови, з яких прямо йдеться про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення. Так, для прикладу, вчений зазначає, що у постанові про закриття кримінального провадження у зв'язку з недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненому кримінальному правопорушенні, слідчий одного із слідчих підрозділів УМВС України в Полтавській області, поряд з іншим, зазначає: «...зважаючи на те, що кількість доказів, які обґрунтовують вину Н., є невеликою...». Тим самим слідчий визнає, що злочин вчинив саме Н., але доказів, які підтверджують його винуватість, зібрано недостатньо [3, с. 302].

Позиція М. І. Сторожука нам повністю зрозуміла так само, як збентеження з цього приводу О. Ю. Татарова. З одного боку, правоохоронні органи, затримавши особу, як правило, вже вважають її винуватою (хоча затримання особи є запобіжним заходом короткочасного характеру), поводяться з нею, неначе із засудженим, хоча, в цивілізованих державах не поводяться так й із засудженими [5, с. 99], з іншого боку – суди, які, виносячи виправдувальні вироки, досить часто фактично констатують винуватість особи, яку не було доведено.

Вважаємо, що така практика й доктринальні погляди побудовані за радянською концепцією розуміння виправдання обвинуваченого у разі відсутності доведеності факту вчинення ним кримінального правопорушення. Ми вже вказували вище про те, що радянський законодавець і правозастосовець не визнавали за особою, яку обвинуватили і яку виправдали через недоведеність факту вчинення нею кримінального правопорушення, виправданого у повному сенсі: така особа назавжди залишалась «особою, яка була під слідством» (і не важливо, що вона була під слідством марно, є жертвою неправомірних діянь держави), особою, що є потенційно соціально небезпечною. Відповідною й була реакція провідних на той час доктриналістів.

М. В. Савицький вважав, що ситуацію, коли участь обвинуваченого у вчиненні злочину не доведено, слід розуміти як таку, що зібрано мало, можливо, дуже мало доказів, але деякі докази все-таки є. Термін «не доведено» можна тлумачити по-різному, в тому числі як «не доведено повністю». Зважаючи на це, вчений доходив до висновку, що певною мірою участь обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення доведено, але слідство, напевно, не змогло повністю довести його винуватість, і тому змушене було закрити кримінальне провадження [6, с. 47]. Тобто, вчений прямо вказував на те, що коли обвинуваченого виправдовують на підставі відсутності доведеності факту вчинення кримінального правопорушення обвинуваченим, він є винним, його обвинуватили безспідставно, однак звільнили через вину слідства, яке за об'єктивних чи суб'єктивних причин не змогло довести винуватість винного апіорі.

Задля подолання такої проблеми об'єктивно необхідним є закріплення на законодавчому рівні зобов'язання суддів нашої держави проходити спеціальні курси, на яких їм би розкривали абсурдність радянських концепцій «обвинувачений – вже злочин» та навчали демократичним європейським концепціям справедливого судочинства.

При цьому, повертаючись до основного питання, що нами досліджується, слід погодитись із тими вченими, які вважають, що «доведена невинуватість» й «недоведена винуватість» не є рівнозначними поняттями. Невинуватість не потребує доведення, тобто обвинувачений невинуватий тому, що або його винуватість недоведена, або доказів його винуватості недостатньо. Інша позиція прямо би суперечила правовій дійсності. Саме тому О. С. Халдєєв вважає, що доведеність полягає в тому, що версія державного обвинувачення має бути доведеною поза всяким розумним сумнівом, а версія захисту може бути і ймовірною [7, с. 285].

При цьому не є рівнозначною двом нерівнозначним поняттям «доведена невинуватість» й «недоведена винуватість» поняття «констатування винуватості особи, яку не доведено». На нашу думку, констатуючи у вирокі винуватість особи й недоведеність такої винуватості стороною обвинувачення, суд порушує не лише презумпцію невинуватості, але й п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України, оскільки не виправдовує за цією нормою кримінального закону обвинуваченого, а фактично визнає його винуватим і констатує недостатність доказів такої винуватості, на підставі чого (тобто, не на підставі принципу «недоведеності вини – відсутності вини») виправдовує обвинуваченого. Проте такий стан виконання п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України не є проблемою законодавства, а проблемою правозастосовців, які не в повній мірі розуміють сутність зазначеної норми закону та принципу презумпції невинуватості людини.

У разі дотримання зазначеної норми закону, має місце ідея виправдання особи через відсутність доведеності факту вчинення кримінального правопорушення обвинуваченим, а саме: не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи

в суді і вичерпані можливості їх отримати, – що, безумовно, є додатковим важливим елементом захисту права людини не бути обвинуваченим за те, що особа не вчиняла, або ймовірно не вчиняла, зважаючи на те, що ймовірно вчинене кримінальне правопорушення – це не вчинене кримінальне правопорушення.

Висновок. Отже, підводячи підсумок всьому викладеному, слід зауважити, що характеристикою достовірного знання обставин справи є доведеність факту вчинення кримінального правопорушення обвинуваченим, а доведеність недоведеності такого факту – його відсутності, що виражається у наступному: 1) доведена сукупність фактів є підставою для припущень щодо винуватості обвинуваченого; 2) доведення винуватості обвинуваченого в подальшому неможливе з об'єктивних причин.

Література:

1. Смирнов А. В. Достаточные фактические основания уголовно-процессуальных решений: автореф. дис. к. ю. н., Специальность: 12.00.09 – Уголовный процесс; судостроительство; прокурорский надзор; криминалистика. / А. В. Смирнов. – Ленинград, 1984. – 20 с.
2. Стойко Н. Г. Недоказанность обстоятельств уголовного дела. / Н. Г. Стойко. – Красноярск: КГУ, 1984. – 104 с.
3. Татаров О. Ю. Закриття кримінального провадження: проблеми теорії та практики. / О. Ю. Татаров. // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика), 2011, № 25. – С. 296-303.
4. Сторожук М. І. Проблеми праворозуміння недоведеності участі особи у вчиненні злочину. / М. І. Сторожук. // Університетські наукові записки, 2012, № 3 (43). – С. 366-371.
5. Ахтирська Н., Костюченко О., Кухнюк Д., Новіков В. Застосування запобіжних заходів, альтернативних взяттю під варту, у кримінальному судочинстві України: Посібник викладача. / Н. Ахтирська, О. Костюченко, Д. Кухнюк, В. Новіков. – Київ: Конус-Ю, 2009. – 236 с.

6. Савицкий В. М. По поводу уголовно-процессуальных гарантий прав невиновного на реабилитацию. / В. М. Савицкий. // Советское государство и право, 1965, № 9. – С. 47-50.
7. Халдеев А. С. Судья в уголовном процессе. / А. С. Халдеев. – Москва: Юрайт, 2000. – 501 с.

Дяков В. С. Отсутствие доказанности факта совершения уголовного преступления обвиняемым

Аннотация. Статья посвящена раскрытию понятия и юридического значения отсутствия доказанности факта совершения уголовного преступления обвиняемым по новому уголовному процессуальным законодательством Украины. Сформулировано понятие и охарактеризованы правовой природе оправдательного приговора. Проанализированы позиции по поднятому вопросу ведущих украинских и зарубежных ученых

Ключевые слова: оправдательный приговор, доказывания, уголовное преступление, презумпция невиновности, реформа уголовной юстиции, суд.

Dyakov V. The lack of evidence of the fact of committing a criminal offense by the accused

Summary. The authors elucidate concepts and legal meaning no proof of the fact of a criminal offense by the accused under the new criminal procedural legislation of Ukraine. The concept and describes the legal nature of acquittal. Analyzed the position of the issues raised by the leading Ukrainian and foreign scientists

Key words: acquittal evidence, criminal offense, presumption of innocence, reform of the criminal justice court.